

İNGİLİS DİLİNDƏ DAVAMEDİCİ VƏ BITMİŞ TƏRZ FƏRQLƏNDİRİLMƏSİNƏ DAİR FİKİRLƏR

Müasir ingilis dilində feilin zaman formaları vasitəsilə hərəkətin əsas dörd tərzdə (qeyri-müəyyən, davamedici, bitmiş, bitmiş-davamedici) icra edildiyinə bir çox ədəbiyyatda rast gəlsəkdə, tərz adətən bitmiş və bitməmiş olmaqla ikili formada müzakirə olunur. Amma əslində qeyd etdiyimiz dörd növün üçündə aspektualıq var. Yalnız qeyri -müəyyən növdür ki, onu sırf zaman kateqoriyası hesab etmək lazımdır. Tərzi müzakirə edərkən başa düşmək vacibdir ki, bitmiş tərz və bitməmiş tərz arasındakı fərqlilik nə situasiyalar arasında, nə də danışanın obyektiv olaraq təqdim etdiyi fərq deyil. Eyni danışan eyni vəziyyətə bir dəfə bitmiş fonla, sonra bitməmiş və ya heç bir şəkildə öz-özünə ziddiyyət yaratmadan müraciət etməsi tamamilə mümkündür. Bəzən iddia edilir ki, bitmiş formalar qısa müddətli vəziyyətləri, bitməmiş formalar isə uzun müddətli vəziyyətləri göstərir. Eyni şəkildə, bitmiş forma konkret müddət ilə bir vəziyyəti təsvir etməklə kifayətlənməyərək, müxtəlif dövrlərdə baş vermiş hərəkətləri təsvir edə bilər. Bu fikri həm də bitməmiş formaya aid edə bilərik.

Bitmiş tərz hərəkəti hər hansı həyata keçirilmə anında, müəyyən hədlə məhdudlaşmış şəkildə, bitməmiş tərz hərəkəti gedində, onun həddini, hüdudunu çatdırmadan, bildirir. Bu bölgü bütövlükdə bütün dillərə şamil edilə bilər. Bitmiş və bitməmiş formaların hər biri bir-biri ilə əlaqəsi olmayan bir sıra mənalar daşımaqla yanaşı, bəzən hər brinin ziddiyyətli xüsusiyyətlərdən ibarət olduğunu da qeyd edirlər. Bir sıra dilçilər tərzin bu və ya digər növləri haqqında müxtəlif fikirlər irəli sürmüşdür.

Bernard Komri öz əsərində müxtəlif dillər üçün bitmiş və bitməmiş tərzlər üçün təriflər vermişdir. Forsayt (1970) və Veyd (1992) öz əsərlərində rus dili üçün oxşar kateqoriyaları müəyyən etmişdir. Aşağıdakı xüsusiyyətlər həm Komri, həm də Forsayt tərəfindən bitmiş tərzlə əlaqəli olaraq müəyyən edilmişdir:

“Vəziyyət heç bir nəzəri öhdəliyi olmayan hərəkətə, hadisəyə və ya vəziyyətə ümumi mənada istinad etmək üçün istifadə olunur:

- *tamamlanmış bir hərəkəti göstərmək üçün (son nöqtəyə vurğu ilə)*
- *vəziyyətin nəticəsini, yəni bir vəziyyətin uğurla başa çatmasını göstərmək üçün*
- *punktual və ya anlıq vəziyyətləri göstərmək üçün (bu fikir intuisiyadan irəli gəlir ki, birbaşa ifadəsi yoxdur”)*
- *qısa müddətli vəziyyətləri göstərmək üçün (uzun müddətli vəziyyətlərdən daha çox)*
- *situasiyanın başlanğıcını və ya \daxil olmasını göstərmək üçün”* (1, səh. 16)

Dilçilikdə feil tərzləri haqqında N.Smith bir sıra fikirlər irəli sürmüşdür. Dilçi İngilis dilində bitmiş tərzdən zaman kimi bəhs edir və bu konstruksiyanı öz əsərində geniş müzakirə etmişdir. Bitmiş konstruksiya əhəmiyyətli tərz xüsusiyyətlərini özündə birləşdirir və tez-tez istinad edilən zaman forması kimi nəzərə alınır. Dilçi, bitmiş tərzin müxtəlif xüsusiyyətlərini təsvir edir və Reynbaxa istinadən bildirir ki, bitmiş tərz ifadə edən cümlələr cümlənin vaxtından əvvəlki vəziyyəti müəyyən edir:

“Davamedici tərz keçmiş, indiki, gələcək zamanların hər birində iştirak edə bilər və 3 şəkildə fəaliyyət göstərir:

- keçmiş davamedici tərz
- indiki davamedici tərz
- gələcək davamedici tərz

Keçmiş davamedici tərz keçmişdə davam edən hadisələri çox vaxt digər hadisələrlə əlaqəli şəkildə ifadə edir.

İndiki davamedici tərz hələ də davam edən hadisələri ifadə edir.

Gələcək davamedici tərz müəyyən müddət davam etməsi proqnozlaşdırılan hadisələri bildirir.” O.Körmə əsasən isə feil tərzlərinin davam etdiyini bildiren tərz forması *durative aspect* adlanır. (6, s. 137)

Professor Frank Brisardın əsas maraq dairəsinə də müxtəlif dillərdə zaman-tərz-modallıq, qrammatik konstruksiya və praqmatika arasındakı interfeys, qrammatikanın idrak və “konstruktiv” nəzəriyyələri daxildir. Bu səbəbdən də dilçinin feil tərzləri haqqında fikirlərinə çox rast gəlirik.

Frank Brisard zaman və tərz anlayışı haqqında öz məqaləsində qeyd etmişdir: “Mən İngilis fel paradigmasına xüsusi diqqət yetirməklə, Koqnitiv Qrammatikada zamanın və tərzin semantik təhlilinin əsasını təşkil edən nəzəri ilkin şərtlərin icmalını təklif edirəm. Həm bitmiş formalar ilə davamedici formalar arasında sistematik təzad baxımından, həm də müvafiq olaraq davamedici və bitmiş konstruksiyanın ingilis dilində istifadələri ilə bağlı Koqnitiv Qrammatikada qrammatik tərzin işlənməsinə xüsusi diqqət yetirilir. Təklif olunur ki, zaman-tərz markerləri əsasən danışan-konseptuallaşdırıcı tərəfdən modal narahatlıqlara istinad edir və onların çatdırdığı temporal (və modal) mənalar ümumi epistemik sxemin nümunələri kimi təhlil edilməlidir. Nəticə etibarilə, zamanın və tərzlərin işarələnməsinin hərtərəfli semantik təhlili ideal olaraq, semantik xəritə şəklində istifadə kontekstləri ilə qarşılıqlı əlaqədə yaranan mənə növlərinin işlənməsi, hər hansı bir konstruksiya üçün belə əsas sxematik mənənin yaradılması ilə məşğul olmalıdır.”(2, s. 210)

A.İ.Smirnitski hesab edir ki, ingilis dilində tərz kateqoriyası iki növ olur: 1) qeyri-müəyyən növ – indiki zamanda sıfır morfemi və –es üçüncü şəxsin təki, keçmiş zamanda - ed morfemi və ya saitlərin dəyişməsi forması ilə, gələcək zamanda

⁴⁰ BDU, Ümumi dilçilik kafedrasının dissertantı

will +V və hərəkətin özünün baş tutması faktının özünü bildirən və 2) davamedici tərz – müvafiq zaman formasında to be feili və –ing *I am going, I am doing* və s. ilə təmsil olunur. (8, s.105)

İngilis dilində bir sıra dilçilər davamedici (Continuous) qrupunda yalnız tərz mənalарının ifadə edildiyi fikrini irəli sürmüşdür. Onlar bu qrupda aşağıdakı formaları qeyd edirlər:

- “genişləndirilmiş” Expanded,
- davamedici (Durative),
- davamlı (Continuous),
- “proqressiv” (Progressive)

Qeyd etdiyimiz formalar hərəkətin getmə üsulunu çatdırır, onu proses kimi xarakterizə edir. B.A.İlyişin fikrincə keçmiş, indiki və gələcək zamanlar möhkəm qərarlaşmış və heç kimin şübhə etmədiyi zaman kateqoriyasıdır. O, buraya bitmiş formaları daxil etmir. Bitmiş formaları zaman kateqoriyasına daxil etsə indiki bitmiş, keçmiş bitmiş və gələcək bitmiş formaların hər birinin iki müxtəlif zamanın birləşməsindən, indiki bitmiş – indiki və bitmiş, keçmiş bitmiş – keçmiş və bitmiş, gələcək bitmiş – gələcək və bitmiş zamanın birləşməsindən ibarət olacağını qeyd etmişdir. (4, s.91)

Tərz kateqoriyası uzun onilliklər ərzində dilçilikdə müzakirə edilmişdir. Biz burada yalnız bitmiş və davamedici formalar haqqında bir sıra dilçilərin fikirlərini müqayisə etmişik. Dilçilərin əksəriyyəti bir məsələdə yekdildirlər. Onların bir çoxu davamedici formada yalnız tərz xüsusiyyətlərinin olduğunu bildirirlər. Bitmiş formalarda tərz xüsusiyyətlərinin olması isə mübahisəlidir. Tərz dedikdə, iş, hal və hərəkətin davam etməsi, tamamlanması və ya müddəti göstərməsi ilə bağlı zamanına, icra edildiyi vaxtına aiddir. Keçmiş, indiki və gələcək zamanların hər birinin davamedici və bitmiş cəhətləri həm zaman, həm də tərzlə bağlıdır. Tərz hər hansı bir hərəkətin davam etməsi, tamamlanması vaxtına aiddir. Bu səbəbdən tərz zaman kateqoriyasının tərkib hissəsi kimi qəbul etməliyik. Bir çox dillərdə zamanın işlənməsindən asılı olmayaraq tərz mərkəzi kateqoriya və zaman kimi müxtəlif zaman mənalарını ifadə etmək üçün istifadə olunur. Tərz hadisə ilə bağlı zaman quruluşunu ifadə edərkən hadisənin özü zamanla əlaqədardır. Bu o deməkdir ki, iş, hal və vəziyyət zamanın və tərzin işlənmə dərəcəsinə görə dəyişir və hərəkətin başladığını, tamamlandığını, davam etdiyini göstərir. Davamedici və bitmiş formaların indiki, keçmiş və gələcək zamanları var və onlar məzmun və struktur cəhətdən tamamilə fərqlənirlər. Avropa dilçilərin bir çoxu bitmiş və davamedici formaları zaman forması kimi nəzərdən keçirirlər, amma rus mütəxəssisləri onları ya tərz, ya da tərz-zaman formaları hesab edirlər. Bitmiş və davamedici formaların hər birində aspektuallıq vardırki, bu səbəbdən bu formalar tərz mənası daşıyan formalar hesab etmək olar.

Ədəbiyyat:

1. Bernard C. Aspect. Cambridge University Press, 1998. 142 s.
2. Brisard F. An account of English tense and aspect in cognitive grammar, June 2013, 235 s, Oxford scholarship online article series.
3. Cəfərova B. İngilis və Azərbaycan dillərində feilin zamanlar sistemi. Bakı, 2004. 156 s.
4. İlyiş B. The Structure of Modern English. Ленинград, Издательство «Просвещение», 1971, 366 s.
5. Kobrina N.A., Komeyeva E.A., Ossovskaya M.I., Quzeyeva K.A. An English Grammar. Syntax. M., Higher school publishing house, 1986. 210 s.
6. Musayev O. İngilis dilinin qrammatikası. Bakı, Qismət, 2007. 608 s.
7. Rəcəbova R. Azərbaycan dilində feilin tərzləri. Elm və təhsil, Bakı, 2013.
8. Смирницкий, А.И. Синтаксис английского языка / А.И. Смирницкий. – Москва: Либроком, – 2009. 288 s.
9. Yunusov D. Müəqiyəli tipologiya, Bakı-Mütərcim, 2012.

Açar sözlər: tərz kateqoriyası, feillər, davamedici, bitmiş, zaman, zaman kateqoriyası

Key words: the category of aspect, verbs, continuous, perfect, tense, the category of tense

Ключевые слова: категория вида, глаголы, непрерывные, совершенный, время, категория времени

Резюме

Мысли о различии длительных и совершенных видовых форм в английском языке

Категория вида обсуждается в лингвистике уже многие десятилетия. Здесь мы лишь сопоставили мнения ряда лингвистов о совершенной и непрерывной формах. Большинство лингвистов сходятся во мнении по одному вопросу. Многие из них утверждают, что непрерывная форма имеет лишь стилистические особенности. Наличие стилистических особенностей в готовых формах является дискуссионным. Когда мы говорим «стиль», имеется в виду время, когда работа, ситуация и действие продолжаются, завершаются или выполняются. Прошедшее, настоящее и будущее время имеют продолжительные и прошедшие аспекты, связанные как со временем, так и с образом. Аспект относится к продолжительности какого-либо действия, моменту его завершения. По этой причине нам следует рассматривать аспект как часть категории времени. Во многих языках аспект является центральной категорией независимо от трактовки времени и используется для выражения различных временных значений, например времени. Хотя аспект выражает временную структуру события, само событие связано со временем. Это значит, что случай, случай и ситуация изменяются по степени развития времени и способа и обозначают начало, завершение и продолжение действия. Продолжительная и совершенная формы имеют настоящее, прошедшее и будущее время и совершенно различны по содержанию и структуре. Многие европейские лингвисты рассматривают перфектные и длительные формы как времена, но российские специалисты считают их либо видовыми, либо напряженно-видовыми формами. В каждой из законченных и непрерывных форм присутствует аспектuality, поэтому эти формы можно рассматривать как формы со смыслом аспекта.

Summary

Thoughts on the distinction between continuous and perfect aspect forms in English

The category of aspect has been discussed in linguistics for many decades. Here we have only compared the opinions of a number of linguists about the perfect and continuous forms. Most linguists agree on one issue. Many of them state that the continuous form has only stylistic features. The presence of stylistic features in the finished forms is debatable. When we say style, it refers to the time when the work, situation and action are continued, completed or performed. The past, present, and future tenses each have continuous and past aspects related to both tense and manner. Aspect refers to the duration of any action, the time of its completion. For this reason, we should consider aspect as a part of the category of tense. In many languages, aspect is a central category regardless of the treatment of tense, and is used to express a variety of temporal meanings, such as tense. While aspect expresses the temporal structure of an event, the event itself is related to tense. This means that case, case and situation change according to the degree of development of time and manner and indicate the beginning, completion and continuation of the action. The continuous and perfect forms have present, past and future tenses, and they are completely different in content and structure. Many European linguists consider the perfect and continuous forms as tenses, but Russian specialists consider them either aspect or tense-aspect forms. There is aspectuality in each of the finished and continuous forms, so these forms can be considered as forms with a sense of aspect.

RƏYÇİ: dos. L.Ələkbərova